

Problematice tzv. současné společenské krize se věnuje v západní (americké i evropské) literatuře značná pozornost. Publikované práce jsou na jedné straně důkazem existence společenských potíží a rozporů a toho, že si je lidé uvědomují, na druhé straně působí na názory o povaze, příčinách, příznacích, následcích a způsobu překonávání této krize, jakož i na praktické snahy o její odstranění nebo alespoň zmírnění.

Před prvou světovou válkou není jasného a obecného vědomí o existenci společenské krize, ačkoliv se její příznaky v této době již projevují, i když nejsou vždy zřejmě patrné. Sama první světová válka nebyla nejdříve považována za příznak krize, ale za hrozný a nesmyslný pokles. Ještě v jejím závěrečném stadiu vláda domněnka, že spojenecké vítězství vytvoří lepší svět než byl dosud, a že jejím skončením se svět navrátí ke starým řádům a zvykům, které byly považovány za dobré řády a zvyky, čímž bude opět nastolen řádný pochod společenského pokroku. Ale od jejího skončení vzrůstá na Západě jasné a obecné vědomí, že existují společenské krize, které vrcholí v době druhé světové války a které trvají i po ní.

Rozšíření tohoto vědomí se projevuje ve velkém množství vědeckých, filosofických, theologických a politických publikací o této problematice, kterou se zabývá rovněž řada spisovatelů v krásné literatuře. Vydávané publikace mají ovšem různou kvalitu, vykazují nesterýlný stupeň objektivnosti a subjektivnosti, serióznosti či zaujatosti, kritičnosti či dogmatičnosti. Právě tak jsou různé i ideologické pozice jejich autorů a hlediska, z kterých problematiku nastiňují, vysvětlují a řeší. Rovněž v metodě není jednotnosti, ale vedle filosofických a theologických výkladů převládá metoda sociologická (nebo alespoň sociologizující) a psychologická (nebo alespoň psychologizující), doplněná metodou historickou a opírající se o ni.

Mezi autory, kteří se zabývají problematikou současné společenské krize, zaujímají významné a důležité místo autoři evropského původu, a mezi nimi opět autoři němečtí a francouzští. Mnozí z těchto autorů musili opustit svou vlast a případně i evropský kontinent v době před druhou světovou válkou a po jejím vypuknutí. Ažyl a další pracovní možnosti našli hlavně ve Velké Británii a ve Spojených státech, kde také své práce publikují, a to téměř bez výjimky v anglické řeči. Naproti tomu autorů anglosaského původu je původně poměrně méně a začínají se také zabývat touto problematikou až později, ve větším měřítku teprve od doby před druhou světovou válkou.

Postavíme-li se na stanovisko, které zastávají někteří badatelé [1], že totiž lidstvo neuvažuje o otázkách hospodářské a společenské organizace, dokud není donuceno učinit tak pod prudkým tlakem nějaké naléhavé praktické potřeby, pak možno z uvedeného dovodit dvojí. Za prvé, jak bylo konstatováno výše, již samotné vydávání prací o současné společenské krizi ukazuje na její existenci i na to, že si ji lidé uvědomují. Za druhé, z množství vydávaných prací o této krizi možno usuzovat na její intenzitu; z rozdělení autorů podle jejich národností pak na místa, kde tato krize vznikla a kde probíhá. To potom znamená, že nutno obrátit pozornost především na kontinentální Evropu, a zde na prvním místě na Německo a Francii jako na výchozí bod. Vzrůstající zájem anglosaských autorů o tuto problematiku i jejich stanoviska pak dokazují, že krize není omezena pouze na Evropu, ale že postihla též anglosaské země.

Podle pojetí západních autorů má současná společenská krize dva aspekty: vnitřní, projevující se v sociálně kulturní struktuře jednotlivých zemí (národů, států), a vnější, projevující se ve vztahu mezi jednotlivými státy, tedy v oblasti mezinárodních vztahů. A podle západních nemar-

xistických autorů jde o krizi světovou, která podle nich probíhá nejen v kapitalistickém světě, ale v celém světě vůbec, tedy i uvnitř jednotlivých socialistických zemí a mezi nimi [2].

Jedním z autorů, kteří se touto problematikou zabývají, je americký sociolog ruského původu Pitirim A. Sorokin, donedávna profesor na Harvardské univerzitě ve Spojených státech. Sorokin — dnes téměř osmdesátiletý (narozen r. 1889) — publikoval vedle četných článků na třicet knih, z nichž mnohé byly přeloženy do cizích řečí. K nejznámějším patří např. jeho *Sociology of Revolution* (1925), *Contemporary Sociological Theories* (1928; zkrácený český překlad 1936), *Social and Cultural Dynamics* (čtyři svazky; 1937—1941), *Man and Society in Calamity* (1942), *Russia and the United States* (1944), *Reconstruction of Humanity* (1948), *The Ways and Power of Love* (1954), *Society, Culture and Personality* (1962).

O současně společenské krizi napsal Sorokin samostatnou knihu [3], jejíž prvé vydání vyšlo v r. 1941 pod názvem *The Crisis of Our Age. The Social and Cultural Outlook*, a která byla přeložena do češtiny v r. 1948 jako *Krize našeho věku*. Tato kniha se opírá o autorovu *Social and Cultural Dynamics* a její základní tezi je, že současná krize západní kultury a společnosti spočívá právě v rozkladu vládnoucího senzitivního (smyslového) systému moderní evropsko-americké kultury, přičemž postihuje všechny jeho aspekty — umění, vědu, filosofii, náboženství, etiku, právo, hospodářství, politiku, společenské instituce. Východisko z této krize spočívá v přechodu od zkomírající senzitivní kultury ke kulturní formě ideační (která je postavena na principu nadsmyslového a nadracionálního boha jako jedině pravé realitě a hodnotě) nebo idealistické (jejíž základní premisa je částečně nadsmyslová a částečně smyslová). Terapie vyžaduje úplnou změnu současné mentality, základní přeměnu západního systému hodnot, nejhlubší úpravu chování vůči druhým lidem, kulturním hodnotám a celému světu.

Podejme nyní stručnou charakteristiku uvedených sociálně kulturních řádů, s kterými Sorokin v této knize operuje a s kterými se u něho neustále setkáváme. Tyto sociálně kulturní řády jsou modely, z nichž

dva (senzitivní a ideační) jsou v zásadním protikladu, zatímco třetí (idealistický) představuje jejich syntézu.

Podle Sorokina představuje každá velká kultura jednotu, jejíž části jsou prostoupeny týmhž základním principem a promítají tutéž základní hodnotu. Hlavní princip senzitivní kultury je převážně „z tohoto světa“, světský a utilitární. Tato kultura se vyznačuje např. tím, že pravda je převážně pravdou smyslů (je empirická) a zahrnuje každou zjevenou nadsmyslovou pravdu. Nejvyššími hodnotami jsou hodnoty materiální (např. smyslové štěstí, rozkoš, užitečnost, pohodlí). Nic není absolutní, věčné hodnoty se zanedbávají. Na vše se pohlíží z hlediska vývoje a pokroku. Žije se a hodnotí většinou v přítomnosti. Věda, filosofie, pseudonáboženství a etika jsou utilitární, hedonistické, pragmatické, instrumentální. Právo je považováno za lidský výtvar; jeho poslání je vysloveně utilitární a jeho normy jsou relativní, pozměnitelné a podmíněné. Vláda je světskou vládou a spočívá buď na vojenské a fyzické moci, na bohatství a schopnostech, nebo na mandátu voličů. Společenské vztahy mají převážně smluvní povahu a spočívají na dohodě mezi stranami za účelem vzájemné výhody; jsou prosty lásky i nenávisi, ale jsou prospěšné pro obě strany. Na smluvních vztazích spočívá i kapitalistický hospodářský systém a demokratický politický systém, smluvní vztahy pronikly rovněž do náboženských organizací a do rodiny. Svoboda je převážně vnější; usiluje o nekonečné rozšíření přání a prostředků k jejich uspokojení. Čím více kdo má, tím více chce; rozpínání smyslových přání není položena mez a rozpor mezi tím, co máme, a tím, co chceme mít, progresivně stoupá v začarovaném kruhu. To vede k podnícení a zesílení zápasu mezi jedinci a skupinami.

Ideační sociálně kulturní řád je pravým opakem senzitivního sociálně kulturního řádu. Jeho hlavní princip je převážně z onoho světa, náboženský, zaměřený k nadsmyslové realitě boha a je cele proniknut touto hodnotou. Ideační kultura se vyznačuje např. tím, že pravda je pravdou víry; je zjevena (milostí boha a jeho mluvčími, např. proroky), odhalena mystickou zkušeností a božskou inspirací; je považována za neomylnou. Mentalita, ovládaná touto pravdou, je idealistická (na

realitu se pohlíží jako na spirituální), absolutistická, neutilitární, nepragmatická. Nejvyšší mravní hodnota je v nadsmyslovém světě boha nebo absolutna. Etické normy jsou absolutní, nepodmíněné, neměnné a věčné. Etika nehledá cíl ve vzrůstu smyslového štěstí a rozkoši z tohoto světa. Právo je považováno za dané od boha či absolutna. Na jeho normy se hledí jako na boží příkazy, čímž se stávají absolutními a neměnitelnými. Hřích a zločin znamenají totéž. Tresty jsou smyslové i nadsmyslové (např. věčné zatracení). Soudci jsou vždy — přímo nebo nepřímo — kněží či jiní náboženští činitelé. Vláda je výslovně nebo skrytě theokratická, její legitimní autorita je v poslední instanci odvozena od boha či absolutna. Společenské vztahy mají převážně familistickou povahu — jsou proniknuté vzájemnou láskou, oddaností a obětí (takové vztahy se vyskytují nejčastěji mezi členy oddané rodiny nebo mezi skutečnými přáteli); v menší míře mají donucující povahu — tyto vztahy ukládá jedna strana druhým proti jejich přání a zájmům; a jen v nepatrné míře mají smluvní povahu. Svoboda je vnitřní svobodou; tkví v omezení a kontrole našich tužeb, přání a chtíčů. Nerozmnožuje smyslová přání a nevede k neustálému zápasu o stále větší rozšiřování prostředků k jejich uspokojování — k bohatství, moci, slávě. Zajímá se málo o politická a občanská práva a o jejich vnější záruky. Její „království není z tohoto světa“.

Posléze idealistický sociálně kulturní řád obsahuje jak aspekt nadsmyslový a nadrozumový, tak aspekt rozumový a posléze i smyslový, to vše smíšeno v jedinou jednotu nekonečně rozmanitého boha. O tomto řádu budeme podrobněji hovořit níže.

Žádná základní forma kultury (ať ideální nebo senzitivní) — připomíná Sorokin — není věčná. Dříve nebo později nutně vyčerpá své tvůrčí schopnosti, protože žádná ze základních forem kultury není ve svých tvůrčích možnostech nekonečná, ale omezená. Když k tomuto okamžiku dojde, začne se rozkládat a upadat. Vyčerpání tvůrčích sil a uskutečnění všech omezených možností vede k tomu, že dotyčná kultura a společnost buď ustrnou a stanou se neplodnými (podrží-li svou vyčerpanou formu), nebo přejdou k nové formě, která uvolní nové tvůrčí možnosti a nové hodnoty. Nahrazení jedné základní

formy kultury jinou není však totožné se smrtí společnosti a kultury, které tuto přeměnu podstupují. Toto stanovisko je v rozporu s teoriemi, které — opírajíce se hlavně o biologické analogie — tvrdí, že každá kultura a společnost nezbytně procházejí stadiem dětství, zralosti, stárí a smrti; Sorokin také tyto teorie výslovně odmítá.

*

Více než dvacet let po prvním vydání této práce vrací se Sorokin k problematice současné společenské krize další samostatnou knihou, nazvanou *The Basic Trends of Our Time*. (College of University Press Publishers, New Haven, Conn., 1964). Také tato kniha navazuje na jeho *Social and Cultural Dynamics* (a tím i na *The Crisis of Our Age*), a vedle toho shrnuje myšlenky, které byly obsaženy v jeho několika esejích, přednesených, resp. publikovaných v posledních letech (např. na 18. a 19. mezinárodním sociologickém kongresu v Norimberku a Mexico City, jejichž analýzy byly publikovány v r. 1961).

Podle této publikace jsou třemi nej důležitějšími trendy naší doby: 1. přesun tvůrčího vůdcovství celého lidstva z Evropy a evropského Západu, kde bylo soustředěno během posledních pěti století, do širších oblastí Pacifiku a Atlantiku, zvláště do obou Amerik, Asie a Afriky; 2. pokračující desintegrace dosud převládajícího senzitivního člověka, kultury, společnosti a systému hodnot; tento senzitivní sociálně kulturní řád vynořil se na Západě koncem 12. století, po 15. století stal se vládnoucím, ale na konci 19. století počal ukazovat symptomy únavy a desintegrace; 3. vynoření a pomalý růst prvních složek nového — integrálního — sociálně kulturního řádu, systému hodnot a typu osobnosti. Pro přítomnost a budoucnost lidstva jsou druhý a třetí trend pravděpodobně ještě důležitější než první.

Jak je patrné, staví Sorokin i v této knize na své cyklické teorii o neustálém střídání tří sociálně kulturních řádů — ideálního, senzitivního a idealistického (integrálního). Touto teorií snaží se Sorokin rehabilitovat historickou sociologii typu tzv. cyklických teorií velkého rozsahu, které musí často být vyjádřeny formou ideálních typů či modelů (Sorokinovy so-

ciálně kulturní řády také, jak již bylo řečeno, modely skutečné jsou); následkem toho je jejich kontrola pouze potenciální a podrobit je skutečné kontrole je velmi obtížné, ne-li nemožné — naproti tomu cyklické teorie malého rozsahu jsou snadněji verifikovatelné. Námitky, uplatňované proti cyklickým teoriím velkého rozsahu ve společenských procesech a strukturách, byly vznášeny i proti Sorokinově teorii. Vedle toho byla kritizována Sorokinova periodizace jednotlivých sociálně kulturních řádů [4].

Pokud jde o integrální sociálně kulturní řád, nalézáme oproti dřívějšímu dvě změny. Prvá je terminologická. Sorokin nazýval dříve tento řád „idealistický“. Nyní toto označení opouští a používá důsledně termínu „integrální“, který je logičtější a správnější než termín „idealistický“, jenž byl do značné míry klamný a mohl vyvolávat nedorozumění. Termín „integrální“ odpovídá totiž Sorokinovu pojetí tohoto řádu, který slučuje (integruje) ideační a senzitivní prvky v harmonický celek. Jak již bylo řečeno, podle integrálního pojetí má pravá realita a hodnota nadmyslovou, rozumovou a smyslovou formu, které jsou od sebe neodlučitelné. Tuto zásadu vyjadřují všechny oblasti kultury a společenského života. Např. poznání má tři prameny: smyslový (empirický), rozumový (logicko-matematické myšlení) a nadmyslový-nadracionální (intuice). Člověk je pojímán — ve shodě s triadickými koncepcemi, převládajícími ve velkých náboženstvích — jako bytost, mající tři formy existence: nevědomou (reflexně instinktivní mechanismus těla), vědomou (racionální mysl) a nadvědomého tvůrce [5] („duch“, „duše“, „božské já“). Sterilita a úpadek tvořivosti poznamenaly senzitivní filosofie (jako je materialismus, empirismus, utilitarismus, naturalismus, fyzikalismus, realismus), zatímco mnohem větší tvořivost ukazují nově se objevující filosofické systémy jako fenomenologie, existencialismus, intuicionismus, neomysticismus, neothomismus, neorealismus, neohegelianismus [6]. V etické oblasti se objevuje trend k opětnému nastolení a upevnění věčných, univerzálních a nepodmíněně závazných mravních hodnot a norem. V oblasti společenských vztahů prosazují se vedle vztahů smluvních a donucujících vztahy familistické. Posléze dává nově

vznikající sociálně kulturní řád příslib, že — vedle jiného — provede spontánní sjednocení náboženství, filosofie, vědy, etiky a krásných umění do jediného integrovaného systému nejvyšších hodnot pravdy, dobra a krásy; toto sjednocení znamená konec vzájemného odloučení a konfliktu (typického pro přezrálý senzitivní řád) mezi vědou, náboženstvím, krásným uměním a etikou. Tolik k charakteristice integrálního sociálně kulturního řádu.

Druhá změna spočívá v tom, že v *Krizi našeho věku* zastával Sorokin názor, že stávající senzitivní řád bude nahrazen buď ideačním nebo integrálním řádem. Tuto alternativu Sorokin opouští a považuje celkem jednoznačně za nástupce senzitivního řádu řád integrální. Tento řád se již začíná prosazovat, a nedojde-li k sebevražedné válce, je jeho vítězství téměř jisté. Bude-li však ustanoven ve své plně rozvinuté formě, dojde v přiměřené době rovněž k jeho úpadku, až vyčerpá své tvůrčí možnosti. K tomu nutno poznamenat, že podle Sorokinovy předchozí analýzy převládaly v historii relativně jednostranné ideační nebo senzitivní řády, zatímco společnosti s integrálním řádem byly poměrně řídké. Z toho lze dovodit, že rovnováha integrálních řádů je pravděpodobně nejistá a že integrální řády nemají dlouhého trvání. Tím je dáno několik otázek, které se vynořují v souvislosti se Sorokinovou prognózou: směřují současné sociálně kulturní procesy skutečně k integrálnímu řádu? V kladném případě, bude tento řád opravdu schopen vyřešit stávající společenskou problematiku? Jaká je pravděpodobná doba jeho trvání? Jakou povahu bude mít jeho nástupce a nebude přechod k dalšímu řádu provázen společenskými třesky?

Obraťme nyní pozornost k prvnímu trendu naší doby, k přesunu tvůrčího vůdcovství celého světa ze Západu na Východ. Předem nutno upozornit, že Sorokin rozumí „Západem“ Evropu a obě Ameriky, „Východem“ Asii a Afriku. Ale třídění obyvatelstva, kulturních systémů, národů a lidí na „východní“ a „západní“ je — jak říká Sorokin — z velké části umělé a fiktivní. A vzájemná izolace mezi Východem a Západem, která trvala nějaké tři tisíce let, se v přítomnosti vlivem moderních komunikačních a dopravních prostředků značně zmenšila.

Tvůrčí vůdcovství Západu začíná teprve

ve 13. století a projevuje se hlavně v oblasti vědy, technologie, krásného umění, filosofie, ekonomiky a politiky. Ale v oblasti náboženských, filosofických, etických, uměleckých a kulturních hodnot Západ zřídka předčil Východ. Tyto hodnoty v nedávné době ve vzrůstající míře pronikají na Západ. Východ rovněž nepřímou vykonával prostřednictvím křesťanství věčný vliv na Západ.

Naproti tomu Západ poskytl podrobeným národům dovednost a instituce, které mohly být nejučinněji použity proti němu a tak zasel semě své vlastní desintegrace. Tzv. zaostalé národy (Čína, Indie, Barma, Egypt, bývalé evropské kolonie a další) vyvinuly vědecko-technickou kulturu v rozsahu, který jim umožnil znovu získat jejich společenskou a politickou nezávislost, likvidovat jejich koloniální postavení a vyhnat bílého muže z jeho vládnoucího postavení v těchto zemích. Tvůrčí vůdcovství Západu je u konce. Od nynějška směřuje historie lidstva více a více k tomu, aby se odehrávala v prostoru asijsko-africko-evropsko-americkém.

Vycházejíce z téměř protikladných forem sociálně kulturních řádů, Východ a Západ stojí před zásadně podobným úkolem: vybudovat nový integrální řád na místě jejich příslušných drobicích se řádů. To neznamená, že tyto integrální řády budou ve všech směrech totožné. Uskutečnili se, integrální řád bude jistě vybudován ve „východním stylu“ na Východě a v „západním stylu“ na Západě — přičemž každý styl se bude lišit od druhého ve svých druhotných charakteristikách, ve svých konkrétních formách, vzorech a jiných detailech.

Sorokin poté přechází k vnitřnímu vývoji Spojených států a Sovětského svazu a uvádí, že obě země si ve vzrůstající míře vypůjčovaly a přejímaly jedna od druhé hodnoty, instituce a kulturní rysy. K tomuto procesu dochází nejen v oblasti přírodních věd a techniky, sportu a rekreace, ale také v oblasti společenských věd, filosofie, etických systémů, právních řádů, výchovy, krásných umění, náboženství, manželství a rodiny, hospodářského systému, společenských vztahů a politického systému. Ve všech těchto základních oblastech se obě země stále více stávají podobnými jedna druhé a vzájemně konvergují ke smíšenému sociálně kulturnímu

typu, který nebude ani komunistický ani kapitalistický, ani totální ani demokratický, ani materialistický ani idealistický, ani plně náboženský ani ateisticko-agnosticko-istický, ani čistě individualistický ani kolektivistický, ani příliš zločinecký ani příliš svatý.

Ve svých úvahách hledá autor prvky, které jsou oběma zemím společné, příbuzné a podobné, které je sblíží a spojují, nikoli prvky, které je rozdělují, i když současně poukazuje na klady a záporny na obou stranách. Předpokládá, že v průběhu času zmizí podstatné rozdíly mezi oběma sociálně kulturními řády (a tudíž i mezi jejich hospodářskými systémy) a odstraní se základní rozpory. Zdůrazňuje rostoucí demokratizaci Sovětského svazu i rostoucí autoritativní prvky ve Spojených státech a uvádí, že v oblasti společenských vztahů směřují obě země k podobnému typu vzájemných vztahů mezi jedinci a skupinami, který je převážně familistického charakteru v různých stupních ryzosti a rozsahu.

Další otázkou, kterou se Sorokin zabývá, je náboženská a morální polarizace naší doby. V dobách velkých krizí (katastrof) dochází jak k úpadku religiosity, růstu ateismu, demoralizaci a vzestupu zločinnosti (tj. k negativní polarizaci), tak k růstu religiosity a k morálnímu povznesení (tj. k pozitivní polarizaci). V prvním období krize převládne obvykle negativní polarizace nad pozitivní, zatímco v druhé části kritického období a po jeho skončení převládne pozitivní polarizace — ovšem za předpokladu, že dotyčná společnost působením krizových podmínek nezahyne. V současné době se pozitivní polarizace projevuje nejen růstem religiosity a náboženské činnosti a spoluprací různých křesťanských aj. denominací, ale také např. vznikem a činností protiválečných (mírových) organizací, osvobozením koloniálních národů, finanční i nefinanční pomocí (poskytovanou potřebným skupinám a osobám), odstraněním mnoha nerovností (rasových, etnických, náboženských a jiných), vyvíjením nesobeckých činností mezi jedinci, růstem potenciální svobody.

Náboženské a morální síly současnosti stojí před řadou úkolů. Musí např. vyvinout největší vliv, aby zabránily nové světové válce a jiným krvavým konfliktům. Musí působit na vnější chování, aby příslušníci všech náboženství nejen vyznávali,

ale také v praxi uplatňovali mravní předpisy těchto náboženství. Musí nahradit dosud převládající kmenové hledisko hlediskem universálním, a to ve smyslu vyžadujícím praktickou aplikaci mravních předpisů nejen na příslušníky vlastního náboženství, ale na všechny lidské bytosti bez ohledu na jejich náboženství, rasu, národnost, společenské postavení, pohlaví, věk a jiné rozdíly; kmenové stadium lidských dějin ve všech jeho formách, a právě tak doba sobeckých kmenových náboženství, jsou totiž v podstatě věci minulosti a lidstvo se stalo již do značné míry jedním vzájemně závislým celkem.

Svou knihu uzavírá Sorokin kapitolou o lásce. Název této kapitoly — „Tajemná energie lásky“ — je do značné míry šalebný, protože autorovi jde ve skutečnosti o praktickou, všední a každodenní lásku, která je nezbytná pro život a blaho jedince ve společenských vztazích mezi jedinci i mezi skupinami, tedy o lásku jako psychologický a společenský činitel. A myslilo-li se dříve, že altruistická láska patří do oblasti náboženství a etiky, daly události od r. 1914 a nebezpečí nové sebevražedné války podnět k vědeckému studiu tohoto jevu.

Odstranění konfliktů vyžaduje nejen výhradně politické, výchovné, pseudonáboženské, hospodářské nebo vojenské prostředky. Ukazuje se, že odstranění béd a utrpení lidstva není možné bez posílení energií nesobecké lásky. Zdá se, že dějinné síly dávají člověku ultimatum: zhyzní svou vlastní rukou nebo se pozvední k vyšší mravní úrovni prostřednictvím milosti tvůrčí lásky.

Jako empirický jev znamená altruistická láska specifické chování živých forem, které instinktivně nebo vědomě usilují, aby byly nápomocny druhým organismům. V lidském světě se altruistická láska projevuje současně jako specifická psychologická zkušenost, vnější chování a společenské vztahy. Tato láska má pět dimenzí: intenzitu, extenzitu, trvání, čistotu a přiměřenost (která se pohybuje od „slepé“ lásky k „moudré“).

Sorokin pak zkoumá některé následky lásky, resp. jejího nedostatku, neboli jaké funkce, resp. disfunkce, plní. Tak např. láska je nezbytná pro děti; je důležitým činitelem vitální, mentální a společenské pohody a růstu jedince; podporuje dobré zdraví a dlouhý život; je zvlášť důležitá

jako terapeutický prostředek při prevenci, léčení a uzdravení určitých fyzických, mentálních a mravních poruch; zmenšuje možnost sebevraždy, zatímco při jejím nedostatku (při psychosociální izolaci jedince) možnost sebevraždy stoupá; je prostředkem proti agresi, nepřátelství a sporům; mění delikventy v poctivé lidi; plodí lásku (v tom smyslu, že ryzi a adekvátní láska nebo přátelství — i když ne vždy — účinně mění lidskou mysl a vnější chování v přátelském směru k osobám, které jednají přátelsky), právě tak jako nenávisť plodí nenávisť; atd. Ale moc lásky se projevuje nejen ve vztazích mezi jedinci, nýbrž působí na celý společenský a kulturní život lidstva. Tak např. zabraňuje válek; ukončuje dlouhé a smrtelné nebezpečné katastrofy v životě národů; podporuje úspěch a pozitivní výsledky společenské rekonstrukce; prodlužuje existenční trvání společností a organizací.

Na současné křižovatce dějin spočívá největší úkol lidstva ve zvýšení produkce, nahromadění a případném použití energie lásky. Bez minima spolupráce, dobré vůle a vzájemné pomoci nemůže žádná společnost přežít a bude bezprostředně trpět neustálým napětím, konflikty a „občanskými válkami“.

Závěrem vrací se Sorokin ještě jednou k zákonu náboženské a morální polarizace v dobách katastrof. Tento zákon udává, že podle typu osobnosti jedinci čelí překážkám a neštěstím a překonávají je často zvýšeným tvůrčím úsilím a altruistickou transformací (pozitivní polarizace), ale často také sebevraždou, mentální poruchou, brutalizací, růstem sobeckosti, němým podřízením se a cynickým senzualismem (negativní polarizace). Tatáž polarizace přihází se v masovém měřítku, postihnou-li katastrofy a překážky velkou kolektivitu. Tento zákon vysvětluje, proč období katastrof vyznačují se na jedné straně desintegrací systému hodnot dané společnosti a růstem demoralizace, kriminality, válek a krvavých revolt, na druhé straně tvůrčí reintegrací nového systému hodnot, zvláště hodnot náboženských a mravních, a duchovním a mravním zlepšením pozitivně polarizované části obyvatelstva. Tato polarizace probíhá i v současnosti. Gigantický boj mezi silami pozitivní a negativní polarizace je skutečným bojem našeho věku.

V recenzované knize i v *Krizi našeho věku* narazili jsme několikrát na pojmy „tvořivost“, tvůrčí možnosti (schopnosti, síly)“, „tvůrčí vůdcovství“. Protože pojem tvořivosti zaujímá u Sorokina poměrně významné místo (vzpomeňme např. na spojení tvořivosti s jednotlivými sociálně kulturními řády a na tvrzení o probíhajícímu přesunu tvůrčího vůdcovství celého lidstva), věnujme mu ještě krátce pozornost.

Otázkou tvořivosti se zabýval Sorokin v poslední době v článku [7], jehož základní tezí je, že lidská tvořivost ve svém celku (souhrnu) [8] představuje hlavní faktor konstruktivních sociálně kulturních změn. Touto tvořivostí se rozumějí pouze ty činnosti jedinců nebo skupin, které vytvářejí nebo oživí obohacují jazyk, vědu, techniku, filosofii, náboženství, právo, krásná umění, ekonomiku, politiku a praktické způsoby lidského života. V behavioristických termínech představuje konstruktivní činnost: a) odpovídající (přiměřenou, adekvátní) reakci jedince nebo skupiny na novou výzvu nebo situaci; b) více (lépe) odpovídající reakci na starou výzvu; c) vyvolání nové situace, jakož i ji odpovídající reakce. Všechny činnosti, které nesplňují tyto podmínky, jsou buď netvůrčí nebo destruktivní, když podkopávají, ochuzují, pokrývají nebo ničí všechny výše vyjmenované oblasti kultury a lidského života.

Lidská tvořivost je nejdůležitějším rysem, který odlišuje člověka od všech ostatních druhů. Liší se podstatně od tvořivosti všech ostatních organismů, u kterých je kontrolována rigidními reflexními mechanismy, je dědičně predeterminována a má velmi specifické a úzké formy; proto je také — na rozdíl od člověka — převážně nevědomá. Lidská tvořivost vybudovala třetí základní třídu jevů, nadorganické čili kulturní, které jsou zcela odlišné od jevů neorganických a organických. Kulturní jevy mají tři prvky: fyzický, vitální a „nehmotný“ prvek významu (jako idea, hodnota, umělecký vzor nebo mravní norma chování), který je položen na fyzické a/nebo vitální prvky. Tyto výsledky lidské tvořivosti jsou poplatny především člověkovu géniu: jeho ovládnutí smyslového pozorování, jeho racionálnímu (logicko-matematickému) myšlení a nadsmyslové a nadracionální intuici (nejvyšší forma génia).

Hypotéza, že celková lidská tvořivost ve všech svých známých formách je hlavním faktorem konstruktivních (nikoli však destruktivních nebo netvůrčích) sociálně kulturních změn, je podle Sorokina z důvodů logických i empirických platnější a přiměřenější než všechny teorie (jako např. marxismus nebo teorie Maxe Webera), které považují pouze jednu formu této celkové tvořivosti za takový faktor.

V *The Basic Trends of Our Times* zabývá se Sorokin rovněž otázkou tvořivosti, ovšem nikoli z hlediska sociologického, ale z hlediska gnoseologického a psychologického. Jde mu o funkci nadvědomí (angl. the supraconscious) při skutečně velké tvořivosti a důležitém poznání. O nadvědomí — říká Sorokin — víme velmi málo. Zdá se však, že nadvědomí, které tvoří a objevuje prostřednictvím nadvědomé intuice, je pramenem největších výsledků a objevů ve všech oblastech lidské tvůrčí činnosti. Jeho hlavní úlohou je zřejmě být iniciátorem a nejvyšším usměřovatelem všech vynikajících objevů, vynálezů a mistrovských děl. V této schopnosti spolupracuje se smyslovými a rozumovými způsoby vědění a tvoření, jejichž hlavní funkce zdánlivě pozůstává v rozvinutí a přezkoušení osvěčující myšlenky nebo vzoru, poskytnutého nadvědomou intuicí. To znamená, že každý velký výsledek nebo objev plyne vždy ze spojeného úsilí všech tří způsobů poznání a tvořivosti (nadvědomého, rozumového a smyslového). To varuje proti přijetí všech druhů falešných „intuicí“ za nadvědomé intuice.

Potud Sorokin. K problematice lidské tvořivosti, jejíž význam v lidských dějinách je nepopíratelný, připojme na tomto místě dvě poznámky. Za prvé, nutno rozlišovat mezi tvůrčí činností jako psychologickým a společenským procesem a mezi výsledky této činnosti. Při tvůrčí činnosti, která je převážně činností nejen vědomou, ale také usilovnou a namáhavou, hraje určitou úlohu i intuice. Její význam nesmí však být přeceňován — např. ve vědě a při společenském řízení musí být pojímána jako pouhý podnět, který musí být racionálně a empiricky zpracován a ověřen. Výsledky tvůrčí činnosti mohou mít jak funkční, tak disfunkční (škodlivé) společenské následky — záleží na účelu, ke kterému jsou použity, jakož i na způsobu, jakým jsou použity. Za druhé, nutno roz-

lišovat na jedné straně mezi oblastí, ve které tvůrčí činnost probíhá (např. oblastí uměleckou, vědeckou, technickou, hospodářskou, řídicí) a povahou jejích výsledků (jako jsou umělecká a vědecká díla, technické vynálezy, hospodářské statky) a na druhé straně mezi společenskými, kulturními a psychologickými faktory, které tuto činnost podmiňují (vyvolávají, usměrňují, podporují, utlumují) a jsou pro ni rozhodující (a to jak bezprostředně, tak dlouhodobě, v poslední instanci).

*

Pokusili jsme se v této stati nastinit Sorokinovy hlavní teze o tzv. současné společenské krizi. Upozornili jsme též na to, že Sorokin navazuje v recenzované knize na své dřívější práce a že se v podstatě od svých dřívějších názorů neodchyluje. K Sorokinově koncepci uveďme nyní několik kritických poznámek, které však — jak již bylo zdůrazněno — nesmějí být chápány jako soustavný a vyčerpávající kritický rozbor jeho teorii.

P. A. Sorokin nebyl a není marxistou. Ve své analýze, prognóze a programu klade hlavní a prvotní důraz na faktory ideologické a psychologické, i když neopomíjí ani faktory hospodářské, politické a společenské, kterým však připisuje sice důležitou, ale přece jen sekundární úlohu. Ideologické faktory považuje za hlavní a konečné příčiny společenského vývoje, nepodává však dostatečné a průkazné důkazy, proč v určité době převládne ta která základní kulturní premisa (ideační, senzitivní, integrální) a jí odpovídající sociálně kulturní řád. Právě tak nezdůvodňuje, proč každá základní forma kultury musí vyčerpat tvůrčí schopnosti. A konečně neanalyzuje působení hospodářských, technických a jiných faktorů na uvedené základní kulturní premisy.

Cyklické teorie spojuje Sorokin s ideační kulturou, teorie lineárního vývoje pak se senzitivní kulturou. Ale vysvětlení, proč moderní cyklické teorie (včetně jeho vlastní) [9] vznikají právě v současné převládající senzitivní kultuře, nepodává. Sorokin rovněž kritizuje druhé cyklické teorie ve snaze, aby dokázal správnost svého pojetí. Přitom však nelze nevidět podobnost jeho koncepce s koncepcemi druhých cyklických teoretiků — např. jeho ideační sociálně kulturní řád odpovídá stadiu růstu

civilizace u Toynbeeho, jeho integrální a senzitivní sociálně kulturní řády souhlasí s Toynbeeho obdobími zhroutení a dezintegrace.

Sorokinovými úvahami proniká víra v neosobní, neregulované, ba mystické síly, kterých si společnost sice může být vědoma, ale proti kterým je více méně bezmocna — z čehož však nelze dovozovat, že Sorokin je fatalista a že hlásá pasivní, trpné podřizování se společenským a kulturním procesům. Na druhé straně se nesmí zapomínat na jeho kladné a sympatické rysy: neuvažuje v extrémních, jednoznačných kategoriích „bílý versus černý“ a odmítá nevědomost, která se často právě tímto způsobem uvažování vyznačuje; nebojí se vyzdvihovat a kritizovat nedostatky západní společnosti a kultury; stojí na straně míru, osvobozenického hnutí, utlačovaných a vykořisťovaných. Řečeno krátce, je společensky angažován, a to na straně sil, které podle jeho názoru mohou překonat současnou společenskou krizi.

Sorokinovi musíme přiznat osobní přesvědčení a poctivost, i když s jeho názory nebudeme souhlasit. Je např. možno předpokládat, že v průběhu času zmizí podstatné rozdíly mezi kapitalismem a komunismem a že společenský vývoj směřuje k hospodářskému systému, který se bude skládat z prvků částečně kapitalistických a částečně komunistických? Význam lásky pro psychický život jedince i pro společenské vztahy bude málokdo popírat. Ale lásku nelze považovat za rozhodující dějinný činitel a za panaceu společenských konfliktů, katastrof a utrpení. Dějiny ukazují, že její účinnost je omezena, není-li zakotvena ve společenských organizacích a institucích, nemluvě o tom, že láska k jednomu společenskému subjektu může být současně spojena s nenávisí k druhému. Problematiku lásky nutno spíše vidět ve vytváření společenských, kulturních a psychologických podmínek, které ji — a jí odpovídající individuální a kolektivní vnější reakce — vyvolávají, umožňují, udržují a posilují. Souhrnně možno říci, že Sorokin opouští v recenzované knize přísně vědecké hledisko, jehož nutnost při studiu společenských jevů vyzdvihoval v některých svých dřívějších pracích, a dostává se až na platformu filosoficko-náboženskou. Ale i přes náš nesouhlas s jeho názory

neměli bychom jeho úvahy v žádném případě přejít mlčením, protože podněcují, provokují a nutí k zamyšlení a k vědeckému zpracování problémů současné společnosti na Západě, v socialistických zemích a v zemích rozvojových, jakož i problémů, plynoucích ze vzájemných styků a vztahů mezi nimi.

Poznámky

[1] Viz např. R. H. Taney, *Religion and the Rise of Capitalism. A Historical Study*. Pelican Books 1938 (1. vyd. 1926), kap. II, předmluva. Též L. L. Whyte, *The Next Development in Man*. London 1944, str. 9.

[2] Zdůvodňování této teze závisí vedle jiného i na konkrétních politických podmínkách a konkrétní hospodářské situaci v zemích socialistického tábora. Tak např. způsob argumentace změnil se do určité míry po XX. sjezdu KSSS v r. 1956 a po uveřejnění usnesení ÚV KSSS „O překonání kultu osobnosti a jeho důsledků“ z 30. 6. 1956. Na podporu této teze používá se též nedostatků, které v socialistických zemích existují a o kterých se v nich veřejně píše, hovoří a diskutuje. Někdy se rovněž nerozlišuje nebo nikoli dostatečně přesně mezi společenskou krizí, negativním společenským jevem a krizovým jevem ve společnosti, jakož i mezi antagonistickými a neantagonistickými rozpory.

Pro některá stanoviska hlasatelů této teze v různých dobách po druhé světové válce viz např.: W. C. Bullitt, *The Great Globe Itself. A Preface to World Affairs*, London 1947. — G. F. Kennan, *American Diplomacy 1900–1950*, Mentor Books (New York) 1952. — S. Hook v sérii článků nazvaných *The Crisis in Communism*, publikovaných v časopise „Partisan Review“ (New York) od r. 1956. — W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth. A Non-communist Manifesto*, Cambridge University Press 1960. — E. Crankshaw, *Moskau – Peking oder Der neue Kalte Krieg*, Rowohlt 1963 (angl. originál 1963).

Hospodářský rozvoj Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí vedl pak v posledních letech, kdy tuto skutečnost nebylo možno více popírat, k nové koncep-

ci: kapitalistické i socialistické země se subsumují pod společný pojem tzv. průmyslové společnosti, z čehož se dovozuje, že kapitalistické i socialistické země nevyhnutelně trpí stejnými negativními průvodními jevy. Rozbor a kritiku této koncepce podal podrobně J. Filipec, *Člověk v křivém zrcadle*. (Kritika některých sociologických teorií o postavení člověka v tzv. „industriální společnosti“), Praha 1963 [3]. Připomeňme na tomto místě, že účelem této stati je podat českému čtenáři stručný přehled Sorokinových hlavních tezí o tzv. současné společenské krizi. Kritické poznámky, které na různých místech připojujeme, nesmějí být považovány za soustavný a vyčerpávající kritický rozbor jeho teorie.

[4] Ke kritice teorie historických cyklů viz např. V. Gordon Childe, *History*. London 1947, kap. V. a VI. (Childe považuje dějiny za kumulativní proces. Naproti tomu u Sorokina není univerzálního pokroku.) — Alvin Boskoff, *Social Change: Major Problems in the Emergence of Theoretical and Research Foci*, ve: *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, New York 1957, str. 281–284. — O historii, výkladu a kritice cyklických teorií velkého rozsahu viz např. Robert B. Bailey, III, *European Sociological Thought Amidst a Fading Optimism*, The Hague 1958, kap. V a VI.

[5] V angl. originálu „the supraconscious creator“.

[6] Pro rozbor a kritiku těchto filosofických systémů viz např. L. Tondl a kol.: *Současná západní filosofie*. Praha 1958.

[7] *The Factor of Creativity in Human History*. V časopise *Main Currents in Modern Thought*, May–June, 1962, str. 99–104. Také tento článek se opírá o autorovu *Social and Cultural Dynamics*.

[8] V angl. originálu „totality“.

[9] K cyklickým teoretikům 19. a 20. století patří např. Rus Nikolaj Danilevskij (1822–1885), rakouský sociolog Ludwig Gumplowicz (1838–1909), Američan Brooks Adams (1848–1927), Němec Oswald Spengler (1880–1936), Angličan Arnold Toynbee (nar. 1889).